

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته روابط بین الملل

نقش ایران در تعیین رژیم امنیتی دریای خزر (بعد از فروپاشی شوروی)

استادان راهنما:

دکتر عنایت الله یزدانی

دکتر علی امیدی

پژوهشگر:

افروز آذری پور

تیر ماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این
پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

شبه نگارش پایان نامه
رعایت شده است
تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی روابط بین الملل خانم افروز آذری پور

"نقش ایران در تعیین رژیم امنیتی دریای خزر"

در تاریخ ۱۳۸۹/۴/۱۴ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه... عالی... به تصویب نهایی رسید.

امضا
امضا
امضا
امضا

با مرتبه ی علمی دانشیار

دکتر عنایت ا. یزدانی

۱- استاد راهنمای پایان نامه

با مرتبه ی علمی استادیار

دکتر علی امیدی

۲- استاد راهنمای پایان نامه

با مرتبه ی علمی استادیار

دکتر احمد جالینوسی

۳- استاد داور داخل گروه

با مرتبه ی علمی دانشیار

دکتر محمد کاظم عمادزاده

۴- استاد داور خارج از گروه

مدیر گروه علوم سیاسی

دکتر حسین مسعودنیا

سپاسگزاری

در تهیه رساله حاضر لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی خود را از استادان ارجمندم:

دکتر نژدانی و دکتر امیدمی به عنوان استادان راهنما، که اینجانب را در تهیه و تدوین این پایان نامه مورد لطف و

راهنمایی‌های ارزنده خود قرار دادند، اعلام نمایم.

تقدیم به

کوهراں درخشان زندگیم،

مهربانانی که برای سخاوت بی دروغشان هرگز پانچی نیافتم،

پدر و مادر مهربانم

و

همسر وفادارم

امید آتیه‌ی زندگی ام

چکیده

موضوع این پایان نامه شناخت نقش ایران در تعیین رژیم امنیتی دریای خزر است. تاریخ معاصر ایران نشانگر این واقعیت است که امنیت ملی کشور همواره در معرض تهدیدهای گوناگون از سوی قدرتهای بزرگ بوده است. فروپاشی شوروی نگرانیهای جدیدی برای امنیت ملی کشور فراهم آورد. ظهور تعداد جدیدی از همسایگان در مناطق شمالی، بروز تحول در ساختار یکپارچه امنیتی موجود در این منطقه، بروز یک سری تحرکات و اختلافات مرزی، زبانی، نژادی و قومی در حاشیه مرزهای شمالی ایران، پیدایش فضایی مناسب برای عرض اندام یک جانبه و نافذ امریکا در مناطق شمال ایران همه از مسائلی هستند که بر امنیت ایران تاثیر گذارند. سوال اصلی این پژوهش این است که ایران چه نقشی می تواند در تعیین رژیم امنیتی دریای خزر داشته باشد؟ از آنجاییکه این پژوهش بر اساس تئوری باری بوزان انجام گرفته است، یافته های این پژوهش نشان می دهد که فروپاشی شوروی به خاطر حضور بازیگران منطقه ای و فرا منطقه ای تهدیدی برای امنیت ایران محسوب می شود.

همچنین، شرایط مبارزات ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه و بازیگران خارجی و اختلاف میان کشورهای ساحلی، موضوع امنیت و ثبات منطقه را آشکار می سازد. از اینرو ضرورت ایجاد سیستمی امنیتی در منطقه خزر معلول وجود تهدیدات مهم و بالقوه ای همچون: تهدید بی ثباتی سیاسی منطقه، خطر درگیری نظامی میان کشورهای حوزه خزر و تهدید فاجعه زیست محیطی است. بنابراین ایجاد یک سیستم امنیتی مؤثر در این منطقه می تواند حلال مسائل مختلف منطقه شود و ظرفیتی برای همکاری در زمینه های امنیت، انرژی، ترانزیت و روابط دوجانبه فنی- نظامی میان کشورهای منطقه شود. از آنجاییکه ایران دارای جایگاه خاصی در منطقه خزر می باشد می تواند با پیوستن به مجموعه های امنیتی مثل سازمان شانگهای، در میانجیگری در کشمکشها و برخوردها در زمینه کاهش تنشها در منطقه نقش برجسته ای ایفا نماید.

واژگان کلیدی: امنیت، امنیت خزر، دریای خزر، رژیم امنیتی، منطقه، منطقه خزر، ایران.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱- بیان مساله.....	۱
۲-۱- بیان مفاهیم و اصطلاحات.....	۴
۳-۱- فرضیه های تحقیق.....	۷
۴-۱- اهداف تحقیق.....	۷
۵-۱- اهداف کاربردی.....	۷
۶-۱- پیشینه تحقیق.....	۷
۷-۱- ارزش و اهمیت تحقیق.....	۹
۸-۱- روش تحقیق.....	۱۰
۱-۸-۱- ابزار گردآوری داده ها.....	۱۰
۲-۸-۱- ابزار تجزیه و تحلیل.....	۱۰
۹-۱- موانع تحقیق.....	۱۱
۱۰-۱- سازماندهی تحقیق.....	۱۱

فصل دوم: چارچوب نظری رژیم امنیتی باری بوزان

۱-۲- مقدمه.....	۱۲
۲-۲- شکل گیری رژیمهای بین المللی.....	۱۳
۳-۲- رژیمهای بین المللی امنیتی.....	۱۵
۴-۲- شرایط لازم برای شکل گیری رژیمهای امنیتی.....	۱۶
۵-۲- رژیمهای امنیتی پس از جنگ سرد.....	۱۷
۶-۲- مجموعه امنیتی منطقه ای از دیدگاه باری بوزان.....	۲۰
۷-۲- تاثیر فروپاشی شوروی بر ملاحظات امنیتی ایران با توجه به الگوی باری بوزان.....	۲۲
۸-۲- ملاحظات سیاسی امنیتی ایران.....	۲۳
۱-۸-۲- ملی گرایی ایرانی و ملاحظات امنیتی.....	۲۳
۲-۸-۲- تلاش در جهت کسب استقلال.....	۲۴
۳-۸-۲- اسلام انقلابی و ملاحظات امنیتی.....	۲۵

۲۵	۴-۸-۲- محافظه کاری ایران در ملاحظات امنیتی.....
۲۵	۵-۸-۲- جغرافیای سیاسی ایران و ملاحظات امنیتی.....
۲۶	۶-۸-۲- اقتصاد و ملاحظات امنیتی.....
۲۷	۹-۲- سیاست خارجی ایران.....
۳۴	۱۰-۲- نتیجه گیری.....

فصل سوم: بررسی وضعیت دریای خزر بعد از فروپاشی شوروی

۳۶	۱-۳- مقدمه.....
۳۷	۲-۳- شناخت دریای خزر.....
۳۸	۳-۳- ویژگیهای دریای خزر.....
۳۹	۴-۳- اهمیت دریای خزر از دیدگاه انرژی.....
۴۲	۵-۳- دریای خزر بعد از فروپاشی شوروی.....
۴۴	۶-۳- وضعیت سیاسی دریای خزر پس از فروپاشی شوروی.....
۴۶	۷-۳- وضعیت امنیتی دریای خزر پس از فروپاشی شوروی.....
۵۱	۸-۳- تاثیر فروپاشی شوروی بر اقتصاد منطقه.....
۵۴	۹-۳- موقعیت اقتصادی ایران.....
۵۵	۱۰-۳- نتیجه گیری.....

فصل چهارم: جایگاه ایران در منطقه خزر

۵۷	۱-۴- مقدمه.....
۵۸	۲-۴- ایران و هارتلند جدید در خزر.....
۵۹	۳-۴- پیشینه تاریخی ایران در منطقه خزر.....
۶۵	۴-۴- موقعیت ترانزیتی ایران در منطقه خزر.....
۶۹	۵-۴- جایگاه ایران در ترانزیت نفت و گاز در منطقه خزر.....
۷۰	۶-۴- طرح سوآپ نفت.....
۷۱	۷-۴- پروژه نکا و نقش ایران.....
۷۳	۸-۴- دیدگاه ایران به خزر.....
۷۶	۹-۴- نتیجه گیری.....

فصل پنجم: نقش ایران در تعیین رژیم امنیتی دریای خزر

۱-۵- مقدمه.....	۷۷
۲-۵- همکاریهای امنیتی منطقه ای.....	۷۸
۳-۵- سازمان همکاری شانگهای و ایجاد امنیت در منطقه خزر.....	۸۱
۴-۵- نقش ایران در آینده سازمان همکاری شانگهای.....	۸۴
۵-۵- نقش ایران در شانگهای از دیدگاه استراتژیک.....	۸۶
۶-۵- موانع و ضعف های شانگهای جهت تشکیل بلوکی از قدرت.....	۸۹
۷-۵- سازمان همکاری آسیای مرکزی.....	۹۱
۸-۵- حضور امریکا در منطقه خزر.....	۹۲
۹-۵- رفتار امریکا و پیامدهای آن در امنیت منطقه.....	۹۳
۱۰-۵- چالش سیاست خارجی امریکا با ایران در حوزه خزر.....	۹۶
۱۱-۵- سیاست منطقه ای ایران.....	۱۰۱
۱۲-۵- سیاست خارجی ایران در اوراسیا.....	۱۰۶
۱۳-۵- گسترش ناتو و نگرانی های امنیتی منطقه خزر.....	۱۱۱
۱۴-۵- نگرش روسیه نسبت به گسترش ناتو.....	۱۱۵
۱۵-۵- دیدگاه ایران نسبت به گسترش ناتو.....	۱۱۶
۱۶-۵- دورنما و دشواریهای دریای خزر.....	۱۱۶
۱۷-۵- راهکارهای برقراری سیستم امنیتی در منطقه خزر.....	۱۱۸
۱۸-۵- نتیجه گیری فصل.....	۱۲۲
نتیجه گیری.....	۱۲۴
منابع و مآخذ.....	۱۳۰

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱- بیان مساله

تاریخ معاصر ایران نشانگر این واقعیت است که امنیت ملی کشور همواره در معرض تهدیدهای گوناگون از سوی قدرتهای بزرگ بوده است. فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ نگرانیهای جدیدی برای امنیت ملی کشور فراهم آورد. ظهور تعداد جدیدی از همسایگان در مناطق شمالی، بروز تحول در ساختار یکپارچه امنیتی موجود در این منطقه، بروز یک سری تحرکات و اختلافات مرزی، زبانی، عقیدتی، نژادی و قومی در آسیای مرکزی و قفقاز و حاشیه مرزهای شمالی ایران، پیدایش فضایی مناسب برای عرض اندام یک جانبه و نافذ امریکا در مناطق شمالی ایران در جهت توسعه روابط و گسترش عرصه اعمال نفوذ در کشورهای این منطقه علیه ایران، شرایط جدید حادث شده برای دریای خزر و بویژه رژیم حقوقی آن و چگونگی بهره گیری کشورهای ساحلی (از جمله ایران) از فرصتهای اقتصادی و امنیتی پیش آمده همه از مسائلی هستند که بر امنیت ایران تاثیر گذارند. در واقع با فروپاشی شوروی خلاء قدرتی در منطقه ایجاد شد و کشورهای ذی نفوذ تلاش کردند این خلاء را پر کنند (هاشمی، ۱۳۸۴: ۲). در پی ایجاد خلاء ژئوپلیتیکی پیرامون روسیه، با توجه مجدد رهبران جدید مسکو به مسائل داخلی فدراسیون روسیه و گرایش به سوی شرق به عنوان مباحث محوری و اساسی خود، بار دیگر با

حضور بازیگران منطقه ای و بین المللی، « بازی بزرگ جدید » برای توصیف ابعاد و عمق این رویارویی ها بکار گرفته شد.

نقطه اوج این بازی جدید را پس از واقعه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و حضور آمریکا در حیاط خلوت روس ها در نظر گرفت. همچنین ورود بازیگران منطقه ای و فرامنطقه ای مختلف با اهداف و منابع گوناگون سبب شد که منطقه آسیای مرکزی و قفقاز جولانگاه سیاسی، اقتصادی و امنیتی برخی کشورها شود (هاشمی، ۱۳۸۴: ۱۶۳).

۱۱ سپتامبر و تشدید حضور نظامی آمریکا در آسیای مرکزی و قفقاز، گسترش همکاریهای کشورهای منطقه با ایالات متحده آمریکا از جمله همکاریهای نظامی و امنیتی و بالاخره عقب نشینی های روسیه در مقابل این کشور، باعث شده است تا روند جدیدی در حوزه امنیتی دریای خزر شکل گیرد که در صورت ادامه این روند به شکل کنونی منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تحت تاثیر قرار خواهد گرفت.

در حال حاضر تهدیدهای امنیتی علیه ایران در منطقه خزر به به شکل های مختلف دیده می شود از جمله:

۱- گسترش نفوذ ناتو به ویژه آمریکا در منطقه

ناتو پس از فروپاشی شوروی و جنگ سرد نه تنها دچار فروپاشی نگردید، بلکه قدرتمند شد و از لحاظ مأموریتی و جغرافیایی گسترش یافت. هدف اصلی از بسط و گسترش حوزه جغرافیایی و کارکردی ناتو، مهار دو کشور روسیه و ایران باشد. روسیه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی همچنان یکی از بزرگترین قدرتهای نظامی جهان محسوب می شود و از این لحاظ تنها قدرتی است که هنوز توان رویارویی با آمریکا و غرب را دارد. ایران نیز به لحاظ ظرفیت فرهنگی و هویت شیعی به عنوان یکی از تاثیر گذارترین قدرتهای الهام بخش در بین کشورهای اسلامی مطرح است و توانایی آن را دارد که نظام فرهنگی غرب را به چالش بکشد (آخوند زاده مهریزی، ۱۳۸۶: ۱۲).

۲- حضور قدرتهای فرامنطقه ای: حضور قدرتهای خارجی و رقیب ایران در منطقه مانند ترکیه، آمریکا و اسرائیل تهدیدات دفاعی کشورهای منطقه با ایالات متحده آمریکا می توانست موجب تهدید جدی نظامی برای ایران باشد. برای نمونه از مهم ترین پیمانهای نظامی آمریکا در منطقه را می توان با کشورهای آذربایجان (۱۹۹۷ م)، قزاقستان (۱۹۹۷ م) و گرجستان (۱۹۹۸ م) نام برد. همچنین آمریکا در ژانویه سال ۱۹۹۹ م اعلام کرد که قصد دارد پایگاه نظامی خود را از ترکیه به آذربایجان انتقال دهد (نصری مشکینی، ۱۳۷۷: ۴۹).

۳- تهدیدات زیست محیطی: شاید بتوان گفت تهدیدهای زیست محیطی از مهمترین تهدیدها بوده که البته کمتر مورد توجه واقع شده است. این تهدیدات ضرورت همکاری کشورهای حوزه خزر را نشان می داد و از این اینرو،

ایران در دهه ۱۹۹۰ سعی کرد در سیاست خود به این مسأله توجه نشان دهد. دریای خزر دارای چند ویژگی عمده زیست محیطی است. نخست اینکه به این علت که خزر حدود ۵ تا ۷ میلیون سال از اقیانوس مجزا بوده است، به محل امنی برای برخی موجودات بسیار نادر تبدیل گردیده است. این دریا با حدود ۴۰۰ گونه آبی بومی که از مهمترین آنها حدود شش نوع ماهی خاویار است، از معدود دریاچه های بسیار ارزشمند جهان است. ۷۰ درصد کل صید خاویار در جهان از دریای خزر به دست می آید. دوم اینکه جلگه ها و تالاب های ساحلی خزر محلی برای زندگی، تخمگذاری و مهاجرت زمستانی میلیونها پرنده بومی و مهاجر شده است. هم چنین حدود ۴۰۰ هزار سگ آبی کاسپین که تنها پستاندار این دریاست، در خزر زندگی می کنند و سوم اینکه دریای خزر پس از خلیج فارس، بیشترین ذخایر نفت و گاز دنیا را در خود جای داده است. دریای خزر با چالشهای جدی زیست محیطی روبروست که می تواند تهدید جدی برای کشورهای ساحلی بخصوص ایران باشد (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴: ۲۴۱).

البته قابل ذکر است در طی ده سال اخیر اهمیت روز افزون منطقه ای و جهانی حوزه خزر و تهدیدات بالقوه و بالفعل موجود در این حوزه علیه جمهوری اسلامی ایران، توجه بیشتر مسؤولان سیاست خارجی کشور به حوزه خزر و انجام پژوهش های عمیق در این باره جلب کرده است.

با توجه به اینکه سیاست جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی، قفقاز و دریای خزر بر همکاری های همه جانبه، اعتماد سازی، صلح پایدار، بهره برداری عادلانه از منابع طبیعی و تبدیل این منطقه به منطقه ای با صلح و آرامش استوار است و ایران اعتقاد دارد که مردم این کشورها باید به اقتصادی شکوفا، رشد و توسعه و رفاه همه جانبه نایل شوند و این امر میسر نمی شود مگر با افزایش همکاریهای منطقه ای و ارتقای فضای اعتماد و تضمین صلح و امنیت پایدار.

همانطور که باری بوزان با ارتباط برقرار کردن میان درک معقول از تهدیدها و آسیب پذیری ها از یک سو و امنیت ملی کشورها از سوی دیگر، بر این باور است که دولتها تنها پس از درک معقول ماهیت تهدیدها و آسیب پذیری های خود است که می توانند امنیت ملی را به عنوان یک مسأله سیاسی بشناسند. به باور بوزان، فقدان امنیت بازتاب ترکیبی از تهدیدها و آسیب پذیری ها است، که جدا ساختن معنادار آنها از یکدیگر ناممکن است. برای افزایش امنیت ملی، بوزان بر این باور است که دولتها دارای دو گزینه هستند. نخست دولتها می توانند سیاست امنیت ملی خود را بر روی مبانی داخلی متمرکز ساخته و در پی کاهش آسیب پذیری های خود باشند. دوم دولتها می توانند سیاست امنیت خود را بر امور خارجی متمرکز نموده و با استفاده از منابعی که در دسترس

دارند، برای کاهش تهدیدهای خارجی تلاش نمایند. از دید او، یک دولت قوی دولتی است که از انسجام کافی، سرعت عمل و ثبات برخوردار بوده و بتواند تهدیدهای زیادی را جذب یا منحرف نماید. از دید بوزان و دیگر اندیشمندان امنیت و روابط بین الملل، شناخت تهدیدات هر کشور کاری بس دشوار است، زیرا اولاً تهدیدات نه تنها افزون بر جنبه های عینی، دارای جنبه های ذهنی هم هستند بلکه حتی شناخت و اندازه گیری تهدیدات عینی هم دشوار می نماید. ثانیاً تشخیص اینکه از لحاظ امنیت ملی، کدام تهدید جدی و کدام غیر جدی است کاری بس دشوار می نماید. بنابراین این پژوهش سعی دارد به نقش ایران در تعیین رژیم امنیتی و مشکلات و چالشهای ایران در این منطقه پردازد (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴: ۲۳۸).

۲-۱- بیان مفاهیم و اصطلاحات

۱-۲-۱- دریای خزر^۱

دریای خزر بزرگترین دریاچه جهان است که در مرز بین آسیا و اروپا و نیز محل تلاقی آسیای مرکزی و قفقاز و ایران قرار دارد. طول و عرض این دریا به ترتیب ۱/۲۰۴ و ۳۲۰ کیلومتر و مساحت آن ۵/۳۷۶ هزار کیلومتر مربع می باشد. این دریا میان ایران و روسیه (اتحاد جماهیر شوروی سابق) صرف نظر از تحولات و تقسیم بندی های سال ۱۹۹۰ و فروپاشی کمونیسم شوروی واقع شده است. ذخایر غنی نفت و گاز و تنوع گیاهی و جانوری و نوع ویژه ای از ماهی (خاویاری) در این منطقه و منابع دیگر به علاوه موقعیت ویژه جغرافیایی و ژئوپلیتیکی به عنوان حلقه ارتباط ایران و اروپا، از این دریا یک منطقه پر اهمیت ساخته و همین معیارها موجب شده که این دریا مورد توجه کشورهای منطقه و جهان واقع شود (آخته، ۱۳۸۷: ۵۴).

۱-۲-۲- منطقه^۲

منطقه عبارت است از تعداد کشورهایی که به دلیل مجاورت جغرافیایی با یکدیگر دارای اختیار و مرزهای خاصی هستند و سبب تمایز آن از سایر مناطق می شود (سیف زاده، ۱۳۷۰: ۵۶)؛

۱-۲-۳- منطقه خزر^۳

منطقه خزر شامل کشورهای حاشیه خزر است که جز ایران در حاشیه جنوبی، کشورهای فدراسیون روسیه، قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان در سواحل شمالی، شرقی و غربی دریا قرار دارند (ملکوتیان، ۱۳۷۹: ۹۲).

1- The Caspian Sea
2- Region
3- Caspian Region

۱-۲-۴- ایران^۱

کشور ایران با سابقه طولانی در حوزه های تمدنی ماوراء النهر و بین النهرین در قلب فلات مشهور ایران و در حوزه غربی قاره پهناور آسیا در منطقه ای که اکنون به خاورمیانه شهرت دارد، واقع است. ایران به دلیل موقعیت خاص خود در منطقه اوراسیا از موقعیتی استراتژیک خاصی برخوردار است و همواره به عنوان پل ارتباطی شرق و غرب مورد توجه بوده است. چنانکه در روزگاران کهن بخش مهمی از جاده مبادلاتی و تاریخی ابریشم از ایران عبور می کرده است (همشهری، ۱۳۸۶: ۱).

۱-۲-۵- امنیت^۲

واژه Security از واژه Secure منشعب گردیده است که در زبان فارسی معادلهایی چون امن، محفوظ، مطمئن، محفوظ داشتن، تامین کردن و ... برای آن آورده می شود. بطور کلی واژه امنیت عمدتاً به نوعی احساس روانی اطلاق می گردد که در آن به خاطر مبر بودن از ترس، وضعیت آرامش و اطمینان خاطر حاصل می گردد. باری بوزان از محققان برجسته مطالعات امنیتی، امنیت اجتماعات بشری را که غالباً در شکل امنیت بین المللی تعریف می گردد به پنج مقوله تقسیم نموده است: نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی. به طور خلاصه امنیت نظامی به اثرات متقابل تواناییهای تهاجمی و دفاعی مسلحانه دولت و نیز برداشت آنها از مقاصد یکدیگر مربوط است؛ امنیت سیاسی بر ثبات سازماندهی دولتها و سیستمهای حکومتی و ایدئولوژیهای ناظر است که به آنها مشروعیت می بخشد؛ امنیت اقتصادی یعنی دسترسی به منابع مالیه و بازارهای لازم برای حفظ الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی که با شرایط قابل قبولی مربوط است؛ و امنیت زیست محیطی نیز بر حفظ محیط زیست بشری به عنوان سیستم پشتیبانی ضروری که تمامی حیات بشری بدان متکی است، ناظر می باشد. این پنج بخش جدا از یکدیگر عمل نمی کنند، بلکه هر یک از آنها دارای کانون مهمی در دوران امنیت و روشی برای تنظیم اولویتهای بوده و از طریق ارتباطات قوی همگی به همدیگر متصل هستند (بوزان، ۱۳۷۸: ۳۴).

۱-۲-۶- رژیم امنیتی^۳

رژیم مجموعه قواعد، اصول، هنجارها، قوانین، فرآیندهای تصمیم گیری ضمنی و صریحی هستند که بر مبنای آن توقعات بازیگران را در حوزه معینی از روابط بین الملل به یکدیگر نزدیک می کند و همگرایی به وجود می آورد. رژیم امنیتی قواعدی هستند که به دولتها اجازه می دهند تا از مشکلات و تنگناهای امنیتی بگریزند. رژیم

1-Iran

2- Security

3- Security Regime

های امنیتی وقتی شکل می گیرند که گروه از کشورها برای حل اختلافها و جلوگیری از جنگ با یکدیگر همکاری می کنند تا تنگناهای امنیتی ناشی از اقدامات آنها و فرضیات آنها درباره رفتارهای دیگر برطرف شود (بیلیس و اسمیت، ۱۳۸۳: ۵۸۳).

۱-۲-۷- امنیت ملی^۱

دستیابی به شرایطی که به یک کشور امکان می دهد از تهدیدهای بالقوه یا بالفعل خارجی و نفوذ سیاسی اقتصادی بیگانه در امان باشد و در راه پیشبرد امر توسعه اقتصادی، اجتماعی و انسانی و تامین وحدت و موجودیت کشور و رفاه عامه فارغ از مداخله بیگانه گام بردارد (روشندل، ۱۳۸۴: ۵).

۱-۲-۸- امنیت خزر^۲

در شرایط مبارزات ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه و بازیگران خارجی و اختلاف میان کشورهای ساحلی، موضوع امنیت و ثبات منطقه اهمیت خود را آشکار و ایجاد سیستمی را می طلبد که عملاً تامین کننده امنیت منطقه برای کلیه کشورهای ساحلی می باشد. ضرورت ایجاد سیستم امنیتی در منطقه خزر معلول وجود تهدیدات مهم و بالقوه ای همچون: تهدید بی ثباتی منطقه، خطر درگیریهایی نظامی میان کشورهای حوزه خزر؛ تهدید فاجعه زیست محیطی. تهدید بی ثباتی سیاسی که می تواند موجب مناقشه نظامی میان کشورهای منطقه باشد وابسته به عواملی است که اختلافات بالقوه زیر را ایجاد می نماید: اول، موضوع حل نشده رژیم حقوقی دریای خزر می باشد که با وجود تمایل همه کشورهای ساحلی مبنی بر تسریع در حل این معضل، هنوز لاینحل باقی مانده است. این تعامل در مقیاس بالا روابط میان کشورهای حوزه خزر را دشوار می کند.

دوم، امنیت در منطقه خزر بسیاری از مسائل ژئوپلیتیک را حل خواهد کرد. پس از واقعه ۱۱ سپتامبر و با اجرای عملیات ضد تروریستی در افغانستان، موضع امریکا در منطقه آسیای مرکزی و خزر تقویت شد. این واقعیت تا حدودی روابط میان کشورهای ساحلی خزر را که دارای روابط متناوبی با امریکا هستند، پیچیده نمود. سوم: وجود موضوعات بحث انگیز در قالب مسئله لاینحل رژیم حقوقی خزر و منافع متضاد کشورهای ساحلی و همچنین تمایلات کنونی غرب در منطقه خزر موجب نظامی شدن منطقه می گردد (کالی یوا، ۱۳۸۴: ۳۸۴).

۱-۳- فرضیه های تحقیق

- ۱- حضور بازیگران فرا منطقه ای در منطقه خزر می تواند ایران را با تهدید و چالشهای امنیتی مواجه سازد.
- ۲- ایران با توجه به سیاستهای خود که مبتنی بر همکاریهای همه جانبه، اعتماد سازی، صلح پایدار و بهره برداری عادلانه از منابع طبیعی منطقه خزر است، می تواند در ایجاد امنیت و ثبات منطقه نقش موثر داشته باشد.

۱-۴- اهداف تحقیق

- ۱- تبیین و شناخت چالشهای امنیتی ایجاد شده در منطقه خزر بعد از فروپاشی ایران.
- ۲- بررسی نقش ایران در ایجاد امنیت و ثبات در منطقه خزر.

۱-۵- اهداف کاربردی

این پایان نامه می تواند برای دستگاههای زیر مورد استفاده قرار گیرد؛

۱- وزارت امور خارجه

۲- وزارت دفاع

۳- وزارت امور اقتصادی و دارائی

۴- دانشگاه و موسسات پژوهشی

۵- وزارت بازرگانی

این دستگاهها می توانند در جهت کاربردی کردن تصمیمات خود و همچنین آشنایی با نقاط ضعف و قوت سیاستهای امنیتی ایران در منطقه خزر و همچنین اتخاذ تصمیمات جدید امنیتی از نتایج این پژوهش بهره مند شوند و همچنین موسسات پژوهشی و دانشگاهها می توانند در جهت گسترش تحقیق و پژوهش در این زمینه استفاده کنند.

۱-۶- پیشینه تحقیق

پس از فروپاشی شوروی و استقلال کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و نظر به نداشتن سابقه مدیریتی در اداره کشور از سوی حاکمان جدید و با توجه به پتانسیل ضعیف اقتصادی این کشورها و واگرایی شدید از روسیه،

حاکمان جدید برای تثبیت موقعیت خود و جذب سرمایه گذاری خارجی پای قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای به این سمت باز کرده اند.

با توجه به گستردگی نفوذ آمریکا در این کشورها عملاً تعریف های ارائه شده سیاسی اقتصادی امنیتی از سوی ایران در منطقه به چالش کشیده شده است. نظر به تاثیر امنیتی حضور این قدرتها در منطقه دریای خزر و با توجه به این که بررسی جامعی در این خصوص صورت نگرفته، این کار می تواند این خلاء را پر کند. در این مورد تاکنون پژوهش جامعی صورت نگرفته البته پژوهشهایی از جمله:

یوسف نژاد (۱۳۸۷)، پژوهشی تحت عنوان "تاثیر دریای خزر بر پیوند ژئوپلیتیکی ایران و قزاقستان" انجام داده که تاکید آن بیشتر بر تاثیر دریای خزر بر نزدیکی ایران و قزاقستان و تاثیرات متقابل آنان است. این پژوهش ابتدا به بررسی جایگاه دریای خزر و اهمیت ژئوپلیتیک آن پرداخته و سپس به تاثیری که دریای خزر می تواند در ایجاد روابط با همسایگان بخصوص ایران داشته باشد پرداخته است.

تویسرکانی (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان "جنگ سرد جدید: چشم انداز رقابتها در بازی بزرگ جدید حول محور خزر خلیج فارس" در تشریح وضعیت جنگ سرد جدید طی بازی بزرگ جدید قدرتها در هارتلند جدید، بطور مشخص سه هدف را دنبال نموده است: الف) تبیین مفهوم بازی بزرگ جدید مطابق با واقعیات موجود و مشخص نمودن بازیگران، اهداف آنها در زمین بازی. ب) توصیف و تبیین مفهوم جنگ سرد جدید و تبیین ابعاد و نشانه های آن. ج) ارزیابی نقش و جایگاه سازمان همکاری شانگهای در روند جنگ سرد جدید.

پاینده (۱۳۸۶) تحقیقی تحت عنوان "تاثیر دریای خزر بر پیوند ژئوپلیتیکی ایران و ترکمنستان" انجام داده است که این تحقیق تاثیری که دریای خزر بر روابط ایران و ترکمنستان دارد را مورد بررسی قرار داده است. در واقع این پژوهش به بررسی موقعیت ژئوپلیتیکی دریای خزر پرداخته و سپس با توجه به جایگاه ایران در منطقه خزر به تاثیری که این منطقه می تواند در گسترش روابط دو کشور نقش داشته باشد می پردازد.

کریمی (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان "ژئوپلیتیک انرژی دریای خزر و تنش های آن بر ایران" به بررسی موقعیت ژئوپلیتیک دریای خزر پرداخته و در نتیجه تنش هاو تهدیداتی که برای ایران در این منطقه وجود دارد را مورد بررسی قرار داده است.

هرسنی (۱۳۸۵) مقاله ای تحت عنوان "الزامات ژئوپلیتیکی انرژی دریای خزر" ارائه کرده که در این مقاله به نفت و انرژی و اهمیت ماده هیدروکربنی و نقش آن در تعیین میزان قدرت ملی و اعتبار بین المللی پرداخته و معتقد است که به این علت قدرتهای بزرگ جهان از بدو پایه گذاری صنعت نوین نفت همواره با بهره گیری از

ابزارهای مختلف، تلاش کرده اند ذخایر نفت و ساز و کار مبادله آنرا در بازار جهانی تحت کنترل خود قرار دهند.

کولایی (۱۳۸۴) در مقاله ای تحت عنوان "شورای همکاری کشورهای حوزه دریایی خزر و آثار منطقه ای آن" مهمترین بحثی را که مطرح می کند این است که شرایط دشوار جمهوریهای بازمانده از اتحاد شوروی از لحاظ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، زمینه ساز توسعه رقابتهای منطقه ای و جهانی شده است و توسعه این رقابتهای دریای خزر را به صحنه «بازی بزرگ» تبدیل کرده است. بازی بزرگی که این بار نه با دو بازیگر بلکه با بازیگران متعدد منطقه ای و فرامنطقه ای شکل گرفته است.

گلر و استاهل (۱۳۸۴) در مقاله ای با عنوان "بازی بزرگ جدید: به نفع چه کسی؟"؛ مهمترین بحثی را که مطرح می کنند اینکه موقعیت جغرافیایی آسیای مرکزی طی چند قرن متمادی نقشی استراتژیک در تجارت میان اروپا و آسیا ایفا نموده است. در این مقاله ویژگیهای ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی نیز تا حدودی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

برژنيسکی (۱۳۸۴) در کتاب "بازی بزرگ شطرنج" مهمترین بحثی را که مطرح می کند اینکه ابر قاره اوراسیا در قرن ۲۱ کماکان صحنه اصلی تقابل قدرتها خواهد بود و غرب مصمم است که حوزه بالتیک را به اضافه اروپای شرقی برای همیشه از حوزه روسیه دور نگه دارد.

کلیه پژوهشهای انجام شده بیشتر جنبه های حقوقی دریای خزر و موقعیت استراتژیک و حضور بازیگران جدید در منطقه خزر را مورد توجه قرار داده اند. با توجه به پژوهشهای انجام شده این پژوهش درصدد است که به بررسی اهمیت و جایگاه ایران در تعیین رژیم امنیتی دریای خزر پردازد و تهدیدات و چالشهای ایران در این منطقه را مورد بررسی موشکافانه قرار دهد. همچنین برتری این تحقیق در آن است که ابتدا به اهمیت و جایگاه منطقه خزر پرداخته و رژیم امنیتی آن را مورد بررسی قرار می دهد و در نهایت به نقش ایران در رژیم امنیتی منطقه خزر می پردازد.

۷-۱- ارزش و اهمیت تحقیق

با توجه به اهمیت دریای خزر و تهدیداتی که از جانب بازیگران منطقه ای و غیر منطقه ای برای امنیت ملی ایران وجود دارد و همچنین اهمیت جایگاه خاص دریای خزر می توان گفت که ایران بخاطر جایگاه خاص و ممتازی که از لحاظ هم مرزی با مناطق استراتژیک همچون آسیای مرکزی، آسیای صغیر و قفقاز دارد می تواند نقش

ویژه ای در معادلات بین المللی ایفا کند. از طرفی دریای خزر برای ایران از اهمیت و جایگاه ویژه ای برخوردار است. زیرا:

- ۱- این دریا می تواند موجب اتصال بنادر شمالی کشور با کشورهای اروپایی از طریق کانال باشد.
 - ۲- اتصال ایران به روسیه بدون واسطه می تواند در شرایط بحرانی مفید باشد.
 - ۳- این دریا می تواند به طور کلی از راههای تبدلانی مهم در جهت ارتباط غرب به شرق محسوب گردد. زیرا اروپا را می تواند از طریق گرجستان و آذربایجان و قزاقستان و از آنجا به آسیای مرکزی و خاور افغانستان و هندوستان متصل کند. بنابراین این دریا می تواند به یکی از راههای اصلی غرب به شرق تبدیل شود.
 - ۴- اهمیت منابع نفت و گاز منطقه خزر برای کشورهای غربی.
 - ۵- بازار منطقه خزر برای شرکتهای غربی بخصوص اروپایی.
- با توجه به موارد فوق می توان به اهمیت منطقه دریای خزر برای کشور ایران و کشورهای غربی پی برد. به همین دلیل اهمیت منطقه خزر و قفقاز در دکترین ملی از جایگاه ویژه ای برخوردار است.

۸-۱- روش تحقیق

روش این تحقیق تحلیلی توصیفی با رویکردی تاریخی با استفاده از منابع کتابخانه ای و اینترنتی می باشد. و روش تحلیل این پژوهش بر اساس تئوری رژیم امنیتی باری بوزان می باشد.

۸-۱-۱- ابزار گردآوری داده ها

روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از ابزار پژوهش کتابخانه ای و اطلاعات اینترنتی و همچنین استفاده از منابع روزنامه ها، مجلات و فصل نامه ها و ماهنامه های کشوری است.

۸-۱-۲- ابزار تجزیه و تحلیل

باری بوزان در نظریه امنیتی منطقه ای خود بیان می دارد که مجموعه امنیتی منطقه ای گروهی از کشورها در یک محدوده جغرافیایی است که امنیت آنها به گونه ای بهم مرتبط است که هر گونه تغییر و تحول در موقعیت یک کشور باعث ایجاد تغییر در موقعیت سایر واحدهای سیاسی می گردد.

وی این نظریه را نظریه ای مناسب برای تجزیه و تحلیل بهتر مسایل و تحولات منطقه ای می داند زیرا به عقیده وی استفاده از سطوح خرد یا کلان برای تجزیه و تحلیل مسایل مناطق مناسبست و کارایی کامل ندارد. وی در این خصوص توضیح می دهد که برخی از مسایل میان کشوری بزرگ تر از آن است که با استفاده از سطح تحلیل